

JAPODSKE KAPE I OGLAVLJA

Među brojnim nalazima u grobovima praistorijskih Japoda uočen je srazmerno veliki broj kapa, dijadema i drugih objekata koji su služili kao zaštita ili ukras za glavu, a koji će biti predmet razmatranja u ovom radu. Želeći već u naslovu da odredim o kakvim se predmetima radi, upotrebila sam, radi veće preciznosti, dva izraza: kape i oglavlja. Kožne kape kalotastog tipa zapravo su jedino služile kao zaštita glave, dok se svi ostali objekti, nađeni na glavama skeleta, mogu smatrati delovima nošnje i svrstati pod jedan zajednički naziv — oglavlja. Ovaj termin preuzela sam iz etnološke literature, a na njega me je upozorio i prof. M. Gavazzi, koji kaže da za sve one objekte koji ne služe isključivo u funkcionalne svrhe zaštite glave etnologija usvaja narodni izraz — oglavlja¹.

Postoji veći broj tipova i varijanata kapa i oglavlja, od kojih su u literaturi pomenuti samo nekoliko. Tako je Š. Ljubić² objavio samo dve vrste, zastupljene na japodskoj teritoriji, i to: konična oglavlja ukrašena iskucanim ornamentom i plitka, polukružna oglavlja koja se još danas u istom obliku, ali drugom materijalu, pojavljuju kao sastavni deo narodne nošnje, o čemu će biti još govora u ovom radu.

Prilikom sređivanja brojnih nalaza iz japodskih nekropola, detaljnim proučavanjem oblika i namene pojedinih predmeta, pregledom i sređivanjem beležaka iz terenskog dnevnika J. Brunšmida, kao i revizionim iskopavanjem u Kopolju, pronašla sam neke nove tipove i varijante japodskih kapa i oglavlja, koji su do danas ostali nepoznati široj stručnoj javnosti. Vremensko opredeljenje, odnosno datiranje ovih objekata olakšano je u mnogome zahvaljujući činjenici što su se mnogi našli u zatvorenim grobnim celinama, zajedno sa predmetima koji su karakteristični za pojedine stupnjeve starijeg i mlađeg željeznog doba.

Radi bolje preglednosti, sve kape i oglavlja svrstala sam u pet osnovnih tipova, unutar kojih treba izdvojiti opet nekoliko varijanata, i to:

Tip I — kalotasta kapa

Varijanta A — kapa ukrašena sitnim dugmetima i torquesom

Varijanta B — kapa ukrašena sitnim dugmetima na celoj površini, a većim na temenu i sa strana

Varijanta C — kapa ukrašena našivenim dugmetima i nizom ispletenih lančića na donjoj ivici

¹ Na stručnim savetima i konsultacijama srdačno zahvaljujem prof. Milovanu Gavazziju.

² Š. Ljubić, Popis arheološkog odjela Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu, 1889, str. 106—7, tab. XVI, sl. 1—6.

Tip II — konično oglavlje

Varijanta A — oglavlje bez resa

Varijanta B — oglavlje sa resama na potiljku

Varijanta C — oglavlje sa resama duž cele donje ivice

*Tip III — dijadema od bronzanog lima**Tip IV — oglavlje od bronzanih karičica**Tip V — plitko oglavlje od bronzanog lima**Tip I — kalotasta kapa*

Ovaj tip kape nazvala sam kalotastim jer svojim izgledom podseća na polu-loptu ili kalotu. Po obliku je inače slična šlemu, kojeg Gabrovec naziva skodelastim (zdeličastim) ili šmarješkim tipom (po nalazištu Šmarjeta). Nijedan od Gabrovčevih naziva nisam usvojila iz prostog razloga što ovaj tip japodske kape ipak nije u svim detaljima adekvatan šmarješkom tipu, što će se videti iz daljeg izlaganja.³

Varijanta A (Tab. I, grobovi 51 i 57; tab. II, grob 63)

Kalotasti tip kape, bez obzira na različite detalje, pravi se od kože ili tekstila. Ostaci kožne kape nađeni su u Kompolju u grobovima 51 i 57 (Tab. I, sl. 4, 5. 5a), dok ostaci tkanine nisu iskopani prilikom revizionih istraživanja, niti se nalaze među ranije skupljenim nalazima u depou muzeja. Pretpostavka da su pravljene i od tekstila može se ipak smatrati sasvim prihvatljivom, jer slične primere nalazimo na situlama, gde osim šlemova na brojnim ljudskim figurama vidimo i kape od tkanine, kao i cele plašteve prebačene preko glave i ukrašene, slično japodskim kapama, nizovima sitnih bronzanih kalotastih dugmeta.⁴ Bronzana dugmeta prišivana su direktno na podlogu tankim kožnim nitima, ostatak kojih postoji na fragmentima kape u grobu 57.

Na kapama kalotastog tipa veoma je čest ukrasni elemenat bronzani, tordirani torques. Prilikom revidiranja sadržaja grobnih celina, koje je u Kompolju iskopao J. Brunšmid, primetila sam da se u svim grobovima u kojima ima ostataka kape kalotastog tipa nalaze redovno i masivni tordirani torquesi, namena kojih mi nije bila sasvim jasna. Torquesi o kojima je reč bili su liveni, često do 2 cm debeli u preseku, a završavali su se ili savijenom petljom ili raskucanim krajevima koji su bili probušeni. Krajevi su se skoro uvek među sobom tesno doticali. Ovako izrađeni torquesi nisu ni danas, a ni u vreme kada su pravljeni, mogli biti elastični u tolikoj meri da bi se mogli jače otvoriti i staviti oko vrata kao ogrlica. V. Miro-

³ S. Gabrovec, Arheološki vestnik XIII—XIV, 1962—63, str. 293 ff.

⁴ F. Stare, Vače, katalog, tab. CI—CIII. i S. Gabrovec—F. Stare: Umetnost alpskih Ilirov in Venetov, 1962, tab. 31.

savljević je pretpostavljao da bi ovakvi predmeti mogli služiti kao pektoralni ukras ili čak kao ukras na ramenu, ali za ovakvu tvrdnju nije dao nikakve bliže dokaze.⁵ S ovakvim kombinacijama nije se moglo pravilno rešiti pitanje njihove prave namene, jer niko nije do sada ovakav predmet u grobovima našao in situ, pa je pretpostavka uvek ostajala pretpostavka. Š. Ljubić je publikovao dva ovakva torquesa iz nekropole u Prozoru, ali ih je bez razmišljanja stavio u grupu ogrlica s napomenom da su možda bile dečje, jer su manjih dimenzija i jako masivne, pa nisu mogle da se navuku preko glave odrasle osobe. Kad se one vide u originalu, lako se može zaključiti da su zbog masivnosti i potpune neelastičnosti potpuno neupotrebljive i kao dečje ogrlice, jer se ne mogu navući ni preko glave malog deteta.

Pre nekoliko godina, na osnovu uredno vođenog Brunšmidovog dnevnika iskopavanja u Kompolju, videlo se da su ovi torquesi nošeni isključivo na kapama kalotastog tipa naše A varijante.⁷ Godine 1956, prilikom revizionih iskopavanja u Kompolju, u grobu 9 našla sam torques i jedno veliko kalotasto dugme na lubanji, i taj nalaz je definitivno potvrdio da su podaci u Brunšmidovom dnevniku potpuno tačni i verodostojni. (Up. tab. VIII, sl. 66.)

Kalotaste kape varijante A poznate su iz sledećih nalazišta:

1. Kompolje

Prilikom Brunšmidovih istraživanja nađene su u grobovima 51, 57, 62, 63, 197, 214, 310 i 390. Neke od ovih grobnih celina nisu mogle, zbog ograničenog prostora i broja tabli, biti ovde reproducirane, ali se opis sadržaja istih grobova nalazi u popisu na kraju ovog rada.

Iskopavanja 1956. godine dala su još pet grobova s kapama, od kojih grobovi 4, 9 i 13 sadrže ostatke kalotastih kapa. Ukupno je u Kompolju nađeno 11 kapa kalotastog tipa varijante A, što predstavlja znatan broj.

⁵ V. Miroslavljević, *Opuscula archaeologica* II, 1957, str. 10, Tab. II.

⁶ Š. Ljubić, *Popis*, str. 111—112, tab. XVII, sl. 39, 41.

⁷ Kako ovde ne mogu štampati faksimil Brunšmidovog rukopisa zbog toga što je dnevnik pisan olovkom, prepisujem bez ikakvih ispravki nekoliko opisa grobova. Napominjem da Brunšmid nije samo opisivao predmete nađene u grobovima nego je vrlo često uz opis davao i mali crtež (skicu) predmeta, naročito onih koji su bili stilski ili tipološki interesantni. Na osnovu takve jedne skice i opisa nekih kapa, ja sam na tablama u ovom radu dala, pored postojećih elemenata koji pripadaju kapi, i njenu idealnu rekonstrukciju, u najvećoj meri vernu opisanom i skiciranom crtežu u B. dnevniku.

Opis grobova:

Grob 51 — U 1,20 m pod kamenjem lubanja i hrpa kostiju. Na lubanji kožna kapa sa množinom sitnih dugmeta i na njoj velik, tordiran torques, ispod vrata niz od 24 zrna jantara i 5 staklenih.

Grob 57 — U 1,70 m pod kamenom pločom kosti sa lubanjom na kojoj je bio veliki tordirani torques i kapa sa sitnim dugmetima.

Bronzana konična oglavlja opisuje ovako:

U dubljini 0,90 m ispod naslage kamenja hrpa kostiju od kojih se uzela lubanja. Prilozi: slomljena limena kapa, dvije karike itd.

Kao što sam već napomenula, većina ovih kapa nije očuvana u celosti, a još manje se prilikom samih iskopavanja vodilo računa da se ostaci na licu mesta konzerviraju i tako dopreme u muzej. Umesto toga, sa terena se ponelo nešto dugmeta, torques ili kakav komadić kože sa dugmetima, te tako danas u muzeju, osim fragmentirane kožne kape iz groba 5 i lubanje sa ostacima kape iz groba 22, koja je već prilikom iskopavanja odmah na mestu konzervirana, nemamo nijedan primerak kompletno očuvane kalotaste kape. Zbog svega toga, na tablama koje ovde prilažem, osim fragmenata koji su pripadali kapama, dajem idealnu rekonstrukciju kalotastih kapa sa torquesom i samo fotografiju jednog groba in situ, gde se vide tragovi takve kape (tab. VIII, sl. 66). Nadam se da će u budućnosti nova iskopavanja pružiti više mogućnosti za očuvanje ovakvih objekata i da će se oni sigurno naći u dobrom stanju očuvanosti, jer smo već videli da takve kape na japodskoj teritoriji nisu retkost.

2. Prozor

Prema broju očuvanih masivnih torquesa i sitnih kalotastih dugmeta (koja nisu morala pripadati samo isključivo kapama), u Prozoru su nađene svega dve kape ovog tipa, dok je zato broj oglavlja od bronzanog lima bio mnogo veći⁸.

3. Smiljan

U tumulu koji je istražio V. Hoffiler nađeni su fragmenti kalotastih kapa u grobovima 1 i 17.⁹ U grobu 1 kapa je imala i masivan torques, dok je u grobu 17 bila ukrašena samo sitnim, kalotastim dugmetima.

4. Vrebac

U tumulu kraj velike gradine »Stražbenice« nađeni su fragmenti kalotaste kape: dugme sa šiljkom koje obično stoji na temenu, masivan torques i nešto sitnih dugmeta.¹⁰

Varijanta B (Tab. III, grob 43)

Kape ove varijante razlikuju se od prethodnih po tome što imaju na temenu veće dugme sa šiljkom, a sa strane četiri dijametralno postavljena veća dugmeta.

Među kape ove varijante može se svrstati kapa iz groba 22 u Kompolju, koja je cela pokrivena sitnim dugmetima, a umesto na temenu, ima na potiljku veće kalotasto dugme ispod kojeg vise četiri bronzana priveska u obliku štapića istog oblika kao na bronzanim koničnim oglavljima (up. tab. VIII, sl. 67).¹¹

Varijanta B zastupljena je za sada samo jednim primerkom iz nekropole u Kompolju.

⁸ Š. Ljubić, Popis, tab. XVII, sl. 39, 41.

⁹ V. Hoffiler, Vjesnik NS VIII, 1905, str. 193—203.

¹⁰ J. Brunšmid, Vjesnik NS II, 1899, str.

163; *ibid.*, Vjesnik NS V, 1902, str. 69; R. Drechsler, Vjesnik AMZ, Ser. III/I, 1958, str. 37.

¹¹ Grob 22 — vidi ista, Vjesnik AMZ, Ser. III/II, 1961, tab. XVII, sl. 1—2.

Varijanta C (Tab. II, grob 67)

Kape ove varijante imaju takođe kalotasti oblik i više od dve trećine površine ukrašene sitnim kalotastim dugmetima, dok se ostali deo sastoji od nizova horizontalno i vertikalno složenih lančića.

Ovakve kape nađene su za sada samo u Kompolju, i to u grobovima 59, 67 i 286.

Kao što smo iz dosadašnjeg izlaganja mogli videti, kape kalotastog oblika svih pomenutih varijanata pojavljuju se na svega četiri lokaliteta na užoj teritoriji koju su naseljavali praistorijski Japodi, a u najvećem broju u Kompolju, verovatno i zbog toga što je od svih ranije iskopavanih nekropola bilo najpedantnije istraženo. Vrlo je verovatno da je u velikim nekropolama u Prozoru bilo dosta ovakvih kapa, ali to na žalost nigde nije ostalo zabeleženo. Ove kape pojavljuju se najčešće u Gackoj, Krbavi i Lici. Skoro sve su nađene u pouzdanim grobnim celinama, što svakako olakšava i njihovo datiranje. Osim karakterističnih elemenata u grobovima koji su ovde publikovani i opisani¹², sigurnijem datiranju pomoći će i nedavno objavljeni nalazi iz Slovenije u radovima Vide Stare¹³, S. Gabrovca¹⁴ i F. Starea¹⁵. U Sloveniji se, naime, na većem broju lokaliteta pojavljuju šlemovi koje smo već pominjali na početku ovog rada, koje Gabrovec naziva šlemovima skodelastog ili šmarješkog tipa. Sličnost ovih šlemova sa japodskim kapama kalotastog tipa je neosporna, mada im je namena različita: dok se u slovenačkim nekropolama ovi oblici javljaju isključivo kao šlemovi u grobovima ratnika, dotle su u ličkim to isključivo kape, i to pretežno u ženskim grobovima. Zbog različite funkcije imaju stoga i izvesne različite elemente. Tako šlemovi imaju kostur od drvenog šiblja oblepljenog ilovastom masom, preko koje je navučena kozja ili ovčija koža. Na temenu ili sa strana su veće okrugle ploče, koje se pričvršćuju na podlogu zakovicama¹⁶. Ovako napravljen šlem dobro služi svojoj svrsi, odnosno štiti glavu ratnika od povreda. Kalotaste kape iz japodskih nekropola, kao što sam već opisala, napravljene su mnogo jednostavnije jer je i njihova namena bila drugog karaktera. Ono što ova dva tipa imaju zajedničko, to su pre svega oblik i način ukrašavanja površine sitnim kalotastim dugmetima, koja kod većine šlemova zauzimaju manji prostor, dok na kapama pokrivaju celu površinu. U jednom slučaju (tab. III, grob 43) imamo i pojavu kalotastih dugmeta sa šiljkom ne samo na temenu nego i sa strana, što je inače uvek element šlemova, samo što su na kapama ta dugmeta mnogo manja i imaju sasvim drukčiju funkciju — ukrašavanje. Da sličnu pojavu imamo i na šlemovima, pokazuje nam primer šlema u ratničkom grobu iz Malenca¹⁷. Šlem je pokriven sitnim dugmetima na celoj površini, a na temenu ima samo jedno veće dugme, te se tako po izgledu najviše približava tipovima naših kalotastih kapa. (Up. tab. III, grob 43, tab. IV, grob 197.)

¹² Vidi popis svih grobova s kapama na kraju ovog rada.

¹³ Vida Stare, *Arheološki vestnik* XI—XII, 1960—61, str. 50—87.

¹⁴ S. Gabrovec, *Arheološki vestnik* XIII—XIV, 1962—63, str. 293—305.

¹⁵ F. Stare, *Arheološki vestnik* XIII—XIV, 1962—63, str. 383—420.

¹⁶ S. Gabrovec, o. c., str. 293—295; F. Stare, o. c., str. 388 i detaljan crtež šlema u preseku.

¹⁷ Vida Stare, o. c., str. 51—52, sl. 1; tab. II, sl. 5.

Pri datiranju japodskih kapa kalotastog tipa prvenstveno treba uzeti u razmatranje onaj arheološki materijal koji je s njima zajedno bio nađen. U popisu grobnih priloga na kraju ovog rada, kao i iz ovde objavljenih grobnih celina za relativnu hronologiju bi bili važni sledeći nalazi: lučne jednopetljaste fibule, igle, spiralne naočaraste fibule i torquesi.

Lučne jednopetljaste fibule nalaze se u Kompolju u grobovima 51, 67 i 197 (tab. II, sl. 12; tab. I, sl. 1; tab. IV, sl. 38). Svi ovi grobovi su na dubinama preko jednog metra,¹⁸ što je dosta važan podatak, jer su prilikom revizionih iskopavanja ove nekropole utvrđena dva kulturna stratuma: stratum I od 1,90—0,90 m, u kojem su bili stratigrafski i tipološki stariji nalazi i stratum II od 0,90—0,40 m sa mlađim nalazima¹⁹. U kompolskoj nekropoli lučne fibule nalazimo isključivo u stratigrafski dubljim slojevima.

Datiranjem ovih fibula, ne samo na teritoriji Japoda i susednih Liburna nego i u ostalim delovima Balkana i srednje Evrope, bavili su se u najnovije vreme mnogi arheolozi, i naši i strani.²⁰ Uz neka manja odstupanja, uglavnom se svi autori slažu u tome da ovaj tip fibula treba datirati u vreme \pm 1100 god. pre n. e., odnosno u HaA₂ i početak HaB stupnja starijeg železnog doba po Reineckeu ili HaA₂ po hronologiji koju za naše oblasti određuju Z. i K. Vinski²¹. Prema Müller-Karpeu²², u istočnoalpskoj oblasti traju u vremenu od Ha A₂—Ha B₁, što je i sasvim prihvatljivo kad se zna da su one u tu oblast donešene, dok su na Balkanu autohtone.

Već ranije sam ukazala na činjenicu da je lučna jednopetljasta fibula ponikla na Balkanu, što je i radovima drugih arheologa takođe pretpostavljano, a kasnije i dokazano²³. U objavi nalaza iz kompolske nekropole datirala sam ove fibule okvirno u stupanj HaB₁ uz napomenu da bi iz detaljne analize tipološkog razvoja ovih fibula moglo rezultirati jedno, još preciznije i uže datiranje za objekte sa japodske teritorije. Na sličnom zadatku u poslednje vreme radio je Š. Batović²⁴. On je na osnovu tipoloških odlika datirao lučne jednopetljaste fibule sa dva diskosa na luku u stupanj HaA₂ — HaB₁ željeznog doba Liburnije²⁵. Na liburnskoj teritoriji su ove fibule mnogo češće, jer kod Japoda za sada imamo samo tri komada, pa se može kao sasvim sigurno uzeti da su one ovde samo liburnski import. Lučne jednopetljaste fibule bez diskosa na luku, međutim, zastupljene su na japodskoj teritoriji u mnogo većem broju, a razvile su se iz prethodnih. O tome nam kao dobar primer mogu poslužiti takve fibule iz Vreпча²⁶, Kompolja i Kravice koje

¹⁸ Podaci iz dnevnika J. Brunšmida: grob 51, dubina 1,20; grob 67, dubina 1,40 m.; grob 197, dubina 1,10 m.

¹⁹ Uporedi R. Drechsler, Vjesnik AMZ III/II, 1961, str. 69.

²⁰ W. Buttler, PZ XXIV, 1933, str. 289—290; J. Sundwall, Commentationes Humanarum Litterarum XXI, 2, 1955, str. 10 ff.

²¹ K. i Z. Vinski, Opuscula archaeologica I, 1956, str. 23 ff.

²² H. Müller—Karpe, RGF, 22, 1959, sl. 32/1—5 i sl. 64.

²³ Up. M. Garašanin, o. c., str. 125 i nota 43; F. Stare, Situla I, 1960, str. 91 ff; R. Drechsler, Arheološki radovi i rasprave JAZU, II, tab. VIII.

²⁴ S. Batović, Diadora I, 1961, str. 40 ff.

²⁵ Ibid., Archaeologia iugoslavica VI, 1965, str. 59.

²⁶ R. Drechsler, Vjesnik AMZ Ser. III/I, 1958, tab. VI, sl. 39.

su po načinu ukrašavanja luka skoro identične sa lučnim jednopetljastim fibulama sa diskosima na luku i nema sumnje da su nastale pod uticajem prethodnih, da su zapravo njihov logičan genetski nastavak. To se vidi i na jednom primerku iz Kompolja, iskopanom 1956. godine,²⁷ koji ima dva diskosa na luku, već pomalo degenerisana, dok se ornament sastoji od urezanih linija grupisanih u metope, koji se ornament opet isključivo pojavljuje na lučnim fibulama bez diskosa. A ovakav način ukrašavanja karakterističan je baš za sve tri fibule koje se nalaze u ovde publikovanim grobovima s kapama, pa bi lako mogle pripadati grupi mlađih tipova, jer se kod njih zadebljanje na luku već sasvim izgubilo. Kako lučne fibule ovog tipa kod Japoda traju kroz celi HaB stupanj, a delimično se javljaju i kasnije, smatram da ovde, na osnovu iznesenog tipološkog razvoja fibula, treba nalaze iz pomenuta tri groba s kapama datirati u kraj HaB stupnja železnog doba Japoda. Fibule kojih je luk ukrašen girlandama, dakle one koje po svom ornamentu stoje bliže fibulama s diskosima na luku jer imaju još uvek ornament veoma sličan prethodnima, Š. Batović datira u HaB₂ Liburnije (grob 59 i 71 iz Nina)²⁸. Ovakvo se datiranje onda utoliko pre mora odnositi na lučne fibule iz japodskih grobova s kapama, jer je na njima ornament mnogo jače uprošćen. Karakteristična je pojava na lučnim fibulama sa teritorije Japoda baš ta da one u svom daljem razvoju sve više gube ornamentiku i ostaju početkom HaC stupnja bez ikakvog ukrasa na luku²⁹. Za kasnije datiranje takvih fibula u grobovima 51, 67 i 197 govori i prisustvo bronzane igle u grobu 197. Najranija pojava ovakve igle može se utvrditi u nalazima koji stoje na prelazu od HaB na HaC stupanj železnog doba Japoda. Na Glasincu slične igle pripadaju fazi IV B, odnosno vremenu od 750—625. god. pre n. e.³⁰ F. Stare ih takođe smatra daljim razvojnim oblikom HaB igala i stavlja ih u grupu igala s većim brojem kuglica tipa St. Lucija (Most na Soči)³¹. J. Alexander ih ubraja u svoju grupu III i vremenski ih vezuje za VII—VI vek, odnosno za HaC stupanj železnog doba prema Reineckeovoj hronologiji³². U Kompolju je ovakva igla dosta retka, ali njeno trajanje ide uporedo s trajanjem igala s više glavica koje se javljaju kroz celi HaC i HaD stupanj, ali pretežno u grobovima HaC stupnja. Na primer, u grobu 69 vidimo takvu iglu u zatvorenoj grobnoj celini sa livenom naočarastom fibulom koja se najranije pojavljuje u Kompolju krajem HaC stupnja³³. Igla sa dve glavice iz groba 197 ima takođe analogije u bronzanim privescima na fibulama s kraja HaB stupnja železnog doba Japoda³⁴.

Spiralna naočarasta fibula u grobu 43 (Tab. III, sl. 28) po svojim tipološkim odlikama spada takođe u HaB stupanj. Poznato je da su hronološki starije fibule

²⁷ Ibid., Vjesnik AMZ Ser. III/II, 1961, tab. IV, sl. 7.

²⁸ Š. Batović, o. c., str. 67.

²⁹ J. Sundwall, o. c., str. 15—16, sl. 5—7 (1 fibula iz Kompolja i 2 fibule iz Prozora).

³⁰ A. Benac — B. Čović, Glasinac 2, 1957, tab. XIV, sl. 4, 9.

³¹ F. Stare, Prazgodovinske Vače, 1954, str. 75—76.

³² J. Alexander, Proceeding of the Prehistoric Soc., vol. XXX, 1964, str. 163, sl. 3.

³³ R. Drechsler, o. c., tab. XI, grob 69, sl. 1—5.

³⁴ Ibid., tab. XI, sl. 7. Karakterističan HaB privesak: pravougaona bronzana pločica sa ptičjim protomima na krajevima i uz to igla sa osmicama koja se javlja kod Japoda krajem HaB stupnja i traje kroz celi HaC stupanj. O tome opširnije V. Vejvoda, Vjesnik AMZ III/II, 1961.

ovog tipa manjih dimenzija, okruglog preseka na osmici i da imaju iglu koja se produžuje iz sredine diskosa. Ovakve fibule zastupljene su u ostavama iz vremena kulture polja sa urnama pretežno s nalazima HaA stupnja. Naočaraste fibule većih dimenzija, četvrtastog preseka na osmici spadaju u grupu mladih fibula. U nekropoli s urnama iz Velike Gorice nalazile su se u nekoliko grobova manje fibule od žice okruglog preseka, koje Stare, prema ostalim nalazima u zatvorenim grobnim celinama, datira u rani HaB stupanj železnog doba³⁵. U grobu 108 u Dobovi slična fibula pojavljuje se zajedno s nalazima koje isti autor hronološki opredeljuje čak u kasni HaA³⁶.

Naočaraste fibule većih dimenzija javljaju se veoma često u japodskim nekropolama. U Kompolju, u stratumu I, imamo ih u grobovima 22, 43 i 51. To su uvek fibule od bronzane žice okruglog preseka, s osmicom u sredini. Rasprostranjenje ovog tipa fibula dao je još Szombathy,³⁷ a u novije vreme obradio ih je G. v. Merhart³⁸. Interesantan je podatak da u srednjoj Evropi do 1952. god. imamo fiksirano svega devet lokaliteta na kojima se pojavljuju ovakve fibule najranije u stupnju HaB. Ostali, veći broj ovakvih fibula, spada u HaC i HaD stupanj železnog doba. R. Pittioni³⁹ govoreći o hronologiji ovih fibula, dolazi do zaključka da se one u srednjoj Evropi najranije pojavljuju krajem vremena kulture polja sa urnama, odnosno na početku železnog doba. Müller-Karpe u oblasti južno i severno od Alpa datira ove fibule u svoj HaB₂—HaB₃ stupanj⁴⁰. Među nalazima poznatog lokaliteta Marija—Ruše, ove fibule se pojavljuju takođe u HaB₃ stupnju po Müller-Karpeovoj hronologiji, odnosno u ranom HaC stupnju po srednjoevropskoj hronologiji Reinecke⁴¹. Sličan je slučaj i u Hajdini, Mariboru i drugim nalazištima u Sloveniji.⁴² U poznatoj nekropoli u Hallstattu, sa retkim izuzecima, pripadaju ove fibule stepenu starijih grobova po Kromeru, što bi odgovaralo HaB₃—HaC po Müller-Karpeu,⁴³ dok najveći broj pripada Kromerovom stepenu mladih grobova, odnosno kasnijim stupnjevima prvog železnog doba⁴⁴. U Mađarskoj, ove fibule Foltiny⁴⁵ stavlja u vreme kulture polja sa urnama, a u Grčkoj, po Miložiću, pripadaju prelazu od HaB na HaC stupanj⁴⁶. Po svemu sudeći, trebalo bi spiralne naočaraste fibule iz japodskih grobova s kapama datirati najranije u kraj HaB stupnja.

Torquesi na kapama spadaju, kako po tehnici izrade, tako i po tipu, u grupu tordiranih torquesa poznatih iz većeg broja praistorijskih nalazišta širom Balkana i srednje Evrope. Uglavnom pripadaju HaB stupnju, pa se u odnosu na druge

³⁵ F. Stare, *Inventaria archaeologica*, fasc. 1, 1957, tab. Y8, sl. 6; Y9, sl. 3 i Y10, sl. 3.

³⁶ *Ibid.*, Situla L, 1960, str. 93. O istom problemu M. Garašanin, *Diadora* 2, 1960—61, str. 124

³⁷ J. Sombathy, *MAGW*, XLVII, str. 131—143.

³⁸ G. v. Merhart, *Festschrift RGK*, II, str. 61, karta 9.

³⁹ R. Pittioni, *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich und Wien*, 1944/46, str. 20—31.

⁴⁰ H. Müller—Karpe, o. c., str. 205, sl. 40, 45 i str. 222, sl. 59/8, datirano HaB₃.

⁴¹ *Ibid.*, *Tafelband*, tab. 111, grob 93 i 99.

⁴² *Ibid.*, *Tafelband*, Hajdina, tab. 116, sl. 9 i Maribor, tab. 118, sl. 14.

⁴³ K. Kromer, *Das Gräberfeld von Hallstatt*, *Tafelbd.*, tab. 13, grob 123.

⁴⁴ *Ibid.*, tab. 1, grob 34; tab. 3, grob 42, 45 i sl.

⁴⁵ S. Foltiny, o. c., tab. 20, sl. 8 (datirano HaB); tab. 24, sl. 4 (datirano HaC).

⁴⁶ V. Miložić, *Archeologische Anzeiger* 1948/49, str. 16, 35.

nalaze iz grobova o kojima je ovde reč ne izdvajaju iz grupe već pobrojanih nalaza⁴⁷.

Navedeni primeri koji pomažu da se bliže hronološki odrede kalotaste kape bili bi dovoljni, po mom mišljenju, da se na osnovu istih ove kape datiraju najpribližnije u kraj HaB i početak HaC stupnja železnog doba Japoda, jer spiralna naočarasta fibula, ažurirani privesci i igla sa dve kuglice sasvim sigurno indiciraju mogućnost razvoja kapa sve do sredine HaC stupnja.

Što se tiče šlemova šmarješkog tipa, moram istaći da je njihov broj, u odnosu na broj kapa u japodskim nekropolama, skoro isti. Gabrovec nabraja 30 nalaza u Sloveniji i jugozapadnoalpskom području, od kojih se 17 nalaze u sigurnim grobnim celinama. Na svega četiri lokaliteta na užem japodskom području nađeno je 20 kalotastih kapa, a njihov broj je sigurno mogao biti i veći da se poklanjalo više pažnje tehnici iskopavanja. Upotreba šlemova, kako navodi Gabrovec, obuhvata vremensko razdoblje HaB₃ — HaC₁ po hronologiji Müller-Karpea.⁴⁸ Interesantno je ovde napomenuti da autor najstarijim šmarješkim šlemom smatra onaj iz ostave u Škocjanu,⁴⁹ koji se lokalitet teritorijalno veže i za japodsko područje. Inače, već sama komplikovanija i tehnički savršenija izrada šmarjeških šlemova nameće pomisao da su i vremenski morali biti nešto mlađi od japodskih (bez obzira na tipološki mlađe ostale nalaze u grobovima sa ovakvom vrstom šlemova u Sloveniji). Kako su šmarješki šlemovi proizvod domaćih radionica, što je sasvim sigurno dokazao Gabrovec, to mislim da i njima srodne japodske kape kalotastog tipa moramo smatrati takođe proizvodima domaćih radionica smeštenih na jednoj dosta uskoj teritoriji (vidi kartu rasprostranjenja, tab. X). Koliko je meni poznato, kalotastih kapa ovde opisanog tipa nema za sada nigde na susednoj ilirskoj teritoriji. U nedavno istraženom naselju i nekropoli u pećini »Bezdanjači« kod Vrhovina⁵⁰, nađena je jedna lubanja u skupnom grobu 5, sasvim zelena od patine, i na njoj jedno veće kalotasto dugme. Na žalost, nisu sačuvani nikakvi drugi ostaci kape, ali ako usvojimo pretpostavku da se verovatno radi o kapi kalotastog tipa sa dugmetom na temenu, za šta ipak imamo indicija, onda bismo za kape kalotastog tipa imali siguran terminus post quem na japodskoj teritoriji, jer je u istom grobu nađen bronzani srp koji tipološki pripada HaA₁ stupnju kulture polja sa urnama⁵¹. To bi u isto vreme značilo da kolvku ovog tipa kapa, pa i šlemova, treba tražiti na japodskoj teritoriji.

Tip II — konično oglavlje

Konična oglavlja prave se od tanjeg bronzanog lima, a ukrašavaju se redovito iskucanim geometrijskim ornamentima. U japodskim grobovima javljaju se u tri varijante:

⁴⁷ O datiranju torquesa vidi R. Drechsler, Vjesnik AMZ III/II, 1961, str. 75.

⁴⁸ S. Gabrovec, o. c., str. 320.

⁴⁹ Ibid., str. 302.

⁵⁰ Istraživanja pećine Bezdanjače vršena su 1965. god. Nalazi u AMZ, nepublikovano.

⁵¹ U Bezdanjači se nalazilo naselje i groblje. Prema prilogima, naročito metalnim, groblje se može datirati u kasno brončano doba

Varijanta A (Tab. II, sl. 17; tab. III, sl. 21; tab. V, sl. 44, 53; tab VIII, sl. 65)

Oglavlja varijante A načinjena su od tankog bronzanog lima. To je u stvari jedna ploča trapezoidnog oblika savijena tako da joj se krajevi dodiruju, a pri vrhu i dnu imaju male, okrugle otvore kroz koje je mogla biti provučena vrpca koja ih je držala skupa ili pak zakovice koje su se s naličja pričvršćivale na malu pločicu, kao što se to vidi na oglavlju iz Kompolja (tab. V, sl. 53).

Sva ova oglavlja ukrašena su bez izuzetka iskucanim geometrijskim ornamentima koji pokrivaju celu površinu ili su podeljeni u pojaseve (tab. V, sl. 44, 53). Zastupljena su na sledećim lokalitetima:

1. Kompolje

Prilikom Brunšmidovih istraživanja nađena su oglavlja u grobovima 15, 42, 104, 137, 139, 288 i 384, od kojih su ovde publikovani samo nalazi iz grobova 104, 137, 139 i 384. Reviziono iskopavanje 1956. god. nisu dala ni jedan ovakav primerak oglavlja.

2. Prozor

S. Ljubić je u nekropolama u Prozoru otkrio veći broj oglavlja ovog tipa, od kojih u muzeju danas imamo, više ili manje oštećenih, 9 komada.⁵² Ni jedan primerak nije sačuvan u grobnoj celini, te se datiranje može izvršiti samo na osnovu kompoljskih grobnih celina. Svih 9 komada ukrašeno je na isti način kao primerci na tabli V, sl. 53, i to pet primeraka imaju iskucane kružice složene u redove kao na slici 53, a ostala četiri imaju celu površinu iskucanu kao na sl. 67. i 67a.

3. Vrebac

U tumulu na lokalitetu »Lećište« iskopao je J. Brunšmid više skeletnih grobova i urni pretežno s kraja HaB stupnja železnog doba, a među njima fragment jednog bronzanog oglavlja ukrašenog iskucanim tačkama⁵³.

4. Trnovac Lički

U depou Praistorijske zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu čuvaju se neki nalazi sa nepoznatog lokaliteta u Trnovcu Ličkom, a među njima i veći fragment oglavlja ove varijante ukrašen na isti način kao primerak na tab. V, sl. 53.

5. Trošmarija

Prilikom izgradnje seoskog puta oštećen je jedan veći tumulus iz kojeg, osim ostalih nalaza koji pripadaju HaC i HaD stupnju, imamo i veći fragment oglavlja

⁵² Š. Ljubić, Popis, str. 106—108, tab. XVI, sl. 4, 5.

⁵³ R. Drechsler, Vjesnik AMZ III/I, 1958, str. 37—38.

varijante A, ukrašen iskucanim ornamentom koji je adekvatan ornamentu na oglavlju iz Kompolja, tab. III, sl. 21.

Oglavlja varijante A utvrđena su za sada na pet lokaliteta. Najveći ih je broj u prozorskim nekropolama.

Varijanta B (Tab. VIII, sl. 67, 67a)

Oglavlja ove varijante razlikuju se od prethodnih samo po tome što na donjoj ivici, i to samo na potiljku, imaju niz bronzanih privesaka u obliku štapića. Za sada postoji samo jedan primerak, i to iz Prozora⁵⁴.

Varijanta C (Tab. IV, sl. 36; tab. VI, sl. 56; tab. VII, sl. 63; tab. VIII, sl. 64)

Na oglavljjima ove varijante nalaze se privesci u obliku bronzanih štapića raspoređeni duž cele donje ivice. Površina je ukrašena iskucanim geometrijskim ornamentima podeljenim u metope. Interesantan je primer ukrašavanja oglavlja iz Prozora na tabli VII, sl. 63, gde su iskucani kružići složeni u motiv šahovskih polja. Oglavlja ove varijante nađena su na sledećim lokalitetima:

1. Kompolje.

U već pomenutoj nekropoli nalaze se ova oglavlja u grobovima 104, 169, 274 i 384 i jedno van grobne celine. Reviziono iskopavanje 1956. god. nisu dala ni jedan ovakav primerak.

2. Prozor

Prema podacima Š. Ljubića, nađeno je samo jedno oglavlje ovog tipa u Prozoru, ali nije sačuvano u grobnoj celini⁵⁵.

3. Drenov Klanac

Na zemljištu L. Banovića vršena su probna iskopavanja 1900. god. i tom prilikom otkopano je oglavlje na tabli VIII, sl. 64. Po obliku i ornamentici adekvatno je kompolskom primerku iz groba 169 (tab. IV, sl. 36).

Konična oglavlja sve tri varijante nalaze se, kao što smo videli iz prethodnog izlaganja, na jednoj zatvorenoj i unutar centralne japodske teritorije, uskoj oblasti, odnosno u Gackoj dolini, sa izuzetkom nalaza u Trošmariji, koja se nalazi nedaleko od Ogulina.

Dok su kape kalotastog tipa srodne šlemovima šmarješkog tipa u Sloveniji, te tako njihovo rasprostranjenje obuhvata veći geografski areal i nije vezano za jednu određenu etničku skupinu, konična oglavlja mogu se okarakterisati kao izrazit japodski specifikum, jer za sada nisam našla sličnih oglavlja ni

⁵⁴ Š. Ljubić, Popis, tab. XVI, sl. 3.

⁵⁵ Ibid., str. 107, tab. XVI, sl. 2.

kod jedne etničke skupine balkanskih Ilira. Jedan jedini izuzetak je pojava sličnog oglavlja u severnoj Italiji kod Roviga na Pou, iako se ni on ne bi mogao dovesti u direktnu tipološku vezu s našim oglavlja. Italski oblik je Montelius opisao kao »... predmet od bronzine (ukras za glavu?) načinjen od jednog komada bronzanog lima, na čijem vrhu i bazi postoji niz četverouglastih pločica od bronzanog lima...«⁵⁶

Većina oglavlja koničnog oblika nije nađena u grobnim celinama. Za datiranje su jedini oslonac grobne celine iz Kompolja u kojima su nađena oglavlja varijante A i C, dok je varijantu B hronološki moguće odrediti samo na osnovu nekih tipoloških odlika, o kojima će ovde još biti govora.

Oglavlja varijante A nalaze se u grobnim celinama 137, 139 i 384 u Kompolju. Karakteristični predmeti za hronologiju jesu: jednopetljaste lučne fibule sa zrnom jantara na luku, bronzane fibule sa tri petlje i staklenim zrnima na luku i jedna ukrasna igla sa tri zrna jantara (tab. III, sl. 24; tab. V, sl. 54).

Obe pomenute vrste fibula nalaze se kod Japoda u većem broju grobnih celina. Trajanje fibula sa zrnom jantara na luku seže do kraja Ha C₁ stupnja, dok fibule sa tri petlje produžuju trajanje kroz celi HaC i HaD stupanj.

O razvoju i datiranju obeju vrsta ovih fibula govorila sam opširnije na drugom mestu⁵⁷. Kako trajanje ovih vrsta fibula nije ograničeno na uski vremenski raspon, to bi se moralo i pitanje trajanja oglavlja varijante A i C ostaviti otvoreno, uz napomenu da ne bi mogla nikako biti starija od početka HaC stupnja, odnosno cca 750. godine pre n. e. Međutim, u datiranju pomenutih objekata možemo se osloniti i na tipološku analizu. Oglavlja varijante A ukrašena su vrlo često iskucanim kružićima raspoređenim po celoj površini, što neosporno ukazuje da je majstor pri izradi ovih oglavlja imao pred očima izgled kalotastih kapa, jer okrugla, iskucana ispupčenja po mojem mišljenju i nisu ništa drugo do verno podražavanje uzoraka kalotastih kapa sa dugmetima. Sam tehnički postupak i upotrebljeni materijal, s druge strane, ukazuju na izvesno usavršavanje i napredak u tehnici izrade, ali usvajanje ornamentike sa prethodnog tipa kape indicira i stilsku i tehničku povezanost oba tipa. Prema već pomenutim nalazima iz grobova to sam i utvrdila, te mislim da iz svega ovde iznesenog proizilazi da tipološki i hronološki oglavlja varijante A treba vezati za kraj Ha B i početak Ha C stupnja železnog doba Japoda. To mi se čini još verovatnijim kada se vrši dalja analiza tipološkog razvoja koničnih oglavlja. Tako na primer oglavlja varijante B, koja su po izgledu adekvatna onima varijante A, dobijaju na donjoj ivici, i to samo na potiljku, niz privesaka u obliku profiliranih bronzanih štapića. Oglavlja varijante C, međutim, razvijaju se i menjaju u nekoliko detalja: bronzani lim koji služi za izradu ovih predmeta tanji je, konus nije tako visok, te oglavlje sve manje podseća na onaj osnovni tip od kojeg je proizišao — na kalotastu kapu! Ornament iskucanih okruglih ispupčenja ne prekriva celu površinu, nego se razlaže u metope ispunjene manjim i većim iskucanim ispupčenjima koja sve manje podsjećaju na kalotasta dugmeta i sve više imaju samo ornamentalno značenje.

⁵⁶ O. Montelius, *La civilisation primitive en Italie*, Ser. B, tab. 49, str. 270.

⁵⁷ R. Drechsler, *Vjesnik AMZ III/II*, 1961, str. 80—81.

Oglavlja varijante C nalaze se u grobnim celinama koje vremenski stoje na prelazu od HaC na HaD stupanj. Naime, ova ogavlja nađena su u grobnim celinama 169 i 274 u Kompolju, a oba ova groba hronološki određuju značajni nalazi: naočaraste fibule sa pločicom na poleđini i ukrasna igla sa osmicama.

Ove spiralne naočaraste fibule od bronzane žice sa osmicom u sredini razlikuju se od srodnih fibula iz HaB stupnja prvenstveno po načinu izrade. Zapaženo je, naime, da su spiralne naočaraste fibule iz starijih perioda uglavnom manjih dimenzija. Što je njihov razvoj dalje tekao, to su i po dimenzijama postajale veće. Prilično masivna žica, savijena u dva velika diska i spojena samo relativno tankom sponom u obliku osmice, dovodila je neizostavno do oštećenja, odnosno kidanja fibule baš na tom njenom najslabijem delu. Zbog toga je na poleđini dobila tanku pločicu od bronzanog lima, a stavljena tu samo kao pojačanje, odnosno iz tehničkih razloga, izmenila je i tipološki ustaljen oblik kakav smo naučili da vidimo u ranijim periodima. Sve ovakve fibule bez razlike nađene su u mlađim stratumima kompolske nekropole, pa tako, uz čisto tipološke razloge za njihovo mlađe datiranje, imamo i čvršće, stratigrafske dokaze. Osim toga, grobne celine u kojima su ove fibule nađene sadrže karakteristične nalaze punog HaC stupnja, kao i ranog HaD stupnja: igle sa više kuglica, lučne fibule sa tri kuglice na luku (a tre bottoni), lučne fibule sa dugom nogom čertozoidnog tipa, te njihovo trajanje možemo vezati za razvijeni HaC stupanj.⁵⁸

Ukrasne igle s osmicama pojavljuju se, slično naočarastim fibulama, već u HaC stupnju, ali njihovo trajanje možemo pratiti kroz celi HaD stupanj pa sve do srednjeg latena, jer se u nekoliko grobova pojavljuju sa latenskim fibulama.⁵⁹

Osim ovih nalaza, u grobu 169 (tab. IV, sl. 34,37) imamo pojavu železne otvorene narukvice, a na fibuli trag železa na pločici, i to na mestu gde se ona pričvršćivala za diskose. Pojava železa indicira već puno železno doba, i to čak možda kraj HaD stupnja, jer se u japodskim nekropolama na nalazima HaC stupnja železo pojavljuje samo u dva slučaja.⁶⁰

Prema svim iznesenim podacima, ogavlja varijante C hronološki i tipološki predstavljaju najmlađi tip koničnih ogavlja, a trajanje svih triju varijanata može se vremenski fiksirati u raspon od HaC do HaD stupnja železnog doba Japoda.

Tip III — dijadema (Tab. VII, sl. 61)

Na celoj japodskoj teritoriji za sada je nađena samo jedna dijadema. Načinjena je od tankog bronzanog lima, a ukrašena je iskucanim ornamentima. Cela površina podeljena je na metope nizovima iskucanih okruglih ispupčenja, a u sredini svake metope urezana je predstava spiralnog, naočarastog priveska. Ova dijadema potiče iz dislociranog skeletnog groba u Kompolju, u kojem nije bilo

⁵⁸ Ibid., tab. V, grob 51; tab. VI, grob 60; tab. VII, grob 65. Za datiranje igle vidi Gabrovec, disertacija (neobjavljeno) i Müller—Karpe, RGF, 22, 1959, str. 288.

⁵⁹ V. Vejvoda, Vjesnik AMZ III/II, 1961, str. 115—124.

⁶⁰ Upotrebjeno je obično na fibulama a tre bottoni i spiralnim-naočarastim fibulama, na pločici.

drugih nalaza (ili nisu očuvani).⁶¹ Tri ovakve dijademe, sa potpuno identičnim ornamentima, nađene su u zatvorenim grobnim celinama liburnske nekropole u Ninu (Arheološki muzej, Zadar, neobjavljeno)⁶², a razlikuju se od naše samo po tome što na donjoj ivici imaju niz većih okruglih privesaka od tankog bronzanog lima. U sve tri grobne celine iz Nina nalaze se, osim drugih, manje značajnih nalaza, kao najmlađi elementi bronzane fibule s dugom nogom i kuglicom na kraju (čertozoidni oblik)⁶³. Ove fibule datira Batović u IV fazu razvoja liburnskog železnog doba, odnosno u VI vek pre n. e. Kako je dijadema iz Kompolja unikat na japodskoj teritoriji, a u isto vreme adekvatna je liburnskim primercima, mislim da bi je trebalo tretirati kao liburnski import i kao takav datirati u isto vreme kad i liburnske primerke⁶⁴.

Tip IV — oglavlje od bronzanih karičica (Tab. IX, sl. 68—71)

U opisu raznih lančića iz nekropola u Prozoru, Š. Ljubić spominje i dve grupe lančića međusobno tako spojenih da su... »mogli služiti kao dijademi na glavi ili kao ogrlaj na vratu«. ⁶⁵ Moje je mišljenje da su ta oglavlja ili, kako navodi Ljubić, »dijademi«, i da su baš zbog toga svog specifičnog oblika najinteresantnija od svih oglavlja koja su na japodskoj teritoriji do sada otkrivena.

Za sada postoji samo nekoliko primeraka: u Prozoru, Krbavici i Udbini (tab. IX, sl. 68—71 a), i to u svim nekropolama van grobnih celina.

Primerci iz Krbavice i Udbine sastoje se od tri niza lančića međusobno tako vezanih da čine zatvoren krug, a najširi deo tog kruga, odnosno donju ivicu, ukrašavaju kratki privesci koji se sastoje od po dve do tri male, okrugle alke, međusobno spojene tako da sačinjavaju opet jedan lančić. Ovako dobijen oblik ne bi se zapravo mogao smatrati samostalnim oglavljem, nego bi to pre bio sastavni deo kalotaste kape, kako se to može videti na rekonstrukciji kape iz groba 67

⁶¹ Tumul II u Kompolju nalazi se severno od gradine i u Brunšmidovom dnevniku označen je kao tumul u Vlaškom Polju, jer je teren na kojem se nalazi nekad pripadao ataru sela Vlaško Polje.

⁶² Arheološki muzej, Zadar, grob iz Nina br. 15, 37 i 57.

⁶³ Zbog ograničenog broja tabli nisam u mogućnosti da reproduciram grobne celine te stoga dajem opis pomenutih grobova kako sledi:

Grob 15 — 1. Tri fragmenta dijademe identične kompolskoj; 2. spiralni naočarasti privesak od bronzane žice; 3. ažurirana bronzana okrugla ploča — livena; 4. fragmentovana lučna fibula s dugom nogom i krajem okrenutim unazad. Presek luka okrugao.

Grob 37 — 1. Oštećena dijadema, ista kao prethodna; 2. spiralna naočarasta fibula; 3.

spiralna naočarasta fibula s priveskom; 4. dve ogrlice od tankog bronzanog lima; 5. ažurirana bronzana okrugla kopča za pojas; 6. čertozoidna bronzana fibula.

Grob 57 — 1. Dvodelna fibula s nogom u obliku većeg pločastog diskosa; 2. spiralni naočarasti privesak; 3. spiralna naočarasta fibula; 4. lučna fibula s dugom nogom; 5. fragment lučne fibule sa ovalnim zrnom jantara na luku; 6. fragmentovana dijadema, kao prethodne.

⁶⁴ Š. Batović, *Archaeologia iugoslavica* VI, 1965, str. 64. Datiranje ovih fibula izvršeno je prema nalazima apulske keramike (Nin, grob 23) i paralela u picenskim nekropolama.

⁶⁵ Š. Ljubić, *Popis*, str. 144, tab. XXVII, sl. 189, 190.

(tab. II, sl. 10)⁶⁶, pa prema tome i hronološki pripadaju istom vremenu kao i kalotaste kape.

Primerak iz Prozora razlikuje se od prethodnih po tome što ima više lančića koji su tako spojeni da sačinjavaju jedan kalotast oblik i sasvim se dobro prilagođavaju obliku glave. Na potiljku se spuštaju u niz resa, te bi ih zato trebalo tretirati kao zasebnu vrstu oglavlja, a ne kao deo kape, kao prethodna.

U vezi datiranja primerka oglavlja iz Prozora napominjem da ga je nešto teže sigurno datirati jer nije nađen u zatvorenoj grobnoj celini. Međutim, kako u HaC stupnju, odnosno u punom razvoju železnog doba, imamo na mnogim fibulama i drugim nalazima veoma bogate priveske na lančićima koji u potpunosti odgovaraju ovima na kapi, po izradi i načinu spajanja karičica, to mislim da bi ovakve kape lako mogle biti u upotrebi baš u pomenutom periodu.

Tip V — polukružno, plitko oglavlje (Tab. VII, sl. 60, 62)

Ova vrsta oglavlja napravljena je od debelog bronzanog lima, a po obliku, slično kao ono od lančića, verovatno je deo kape od kože ili tkanine — u stvari samo jedna veća metalna aplikacija na kapi. To pretpostavljam zbog toga što je ono toliko plitko i tako slabo savijeno da uopšte ne bi moglo stajati na glavi a da prethodno ne bi bilo prišiveno na podlogu. Toj tvrdnji ide u prilog postojanje niza okruglih otvora na užim stranama, kao i na gornjoj ivici oglavlja, a kroz koje se ovaj ukras mogao prišiti na podlogu.

Za sada su nađena svega dva komada, i to u nekropoli »Vranića gomila« u Širokoj Kuli kod Gospića⁶⁷ i u Prozoru kod Otočca⁶⁸. Oba nalaza bila su u grobovima, ali grobne celine nisu sačuvane. Oglavlje iz Prozora ukrašeno je iskucanim ornamentom, a iz Široke Kule urezanim. Oba imaju priveske u obliku štapića na donjoj ivici, istovetne po obliku i slično grupisane po dva ili tri mestimično.

Posmatrajući ove predmete, nameće se misao da su oni zapravo neka vrsta degenerisanog člana velike grupe koničnih oglavlja varijante C, od kojih su delimično sačuvala način ukrašavanja, ali su oblik sasvim izmenila. Ako bi se prihvatila ova pretpostavka, njihovo bi datiranje trebalo odrediti u nešto mlađe vreme od onog u kojem su nastala konična oglavlja varijante A—C. Tu donekle mogu pomoći i ostali nalazi iz Vranića gomile, jer iako nemamo sačuvanih grobnih celina, ipak prema tipološkim odlikama nalaza možemo zaključiti da je ova nekropola bila u upotrebi kroz HaC i HaD stupanj železnog doba Japoda, pa bi se, bez ulaženja u najpreciznije određivanje, i naši primerci oglavlja mogli datirati unutar pomenutog vremenskog razdoblja.

U zaključku ovog rada htela bih u nekoliko reči istaći da je većina ovde pobrojanih kapa i oglavlja i danas, u nešto izmenjenom obliku, sastavni deo na-

⁶⁶ Rekonstrukcija je izvršena prema opisu kape koji je dao J. Brunšmid u dnevniku iskopavanja, a koji glasi: u 1,40 m dubljine dijelovi lubanje s kapicom na koju je prišivena množina sitnih dugmeta i karičice.

⁶⁷ J. Brunšmid, Vjesnik NS V, 1901, str. 63, tab. III, sl. 14.

⁶⁸ Š. Ljubić, Popis, Tab. XVI, sl. 1.

rodne nošnje u Lici i Dalmatinskoj Zagori. Na sličnost ovih kapa sa praistorijskim kapama ukazivali su V. Hoffiler i Š. Ljubić⁶⁹, a slično mišljenje ima i M. Gavazzi⁷⁰. Govoreći o kontinuitetu na području arheologije u našim krajevima, K. Vinski⁷¹ je takođe ukazala na tu činjenicu ističući da ima u današnjoj nošnji još i drugih elemenata, osim kapa, koji nesumnjivo podsećaju na praistorijske uzore: mnoštvo toka, dugmeta, metalnih aplikacija i privesaka na nošnji Ličana. Ja sam takođe skrenula pažnju na pojave kontinuiteta na nekim nalazima ističući naročito sličnost japodske kape iz groba 22 u Kompolju sa današnjom ličkom kapom⁷². Na ovom mestu pomenula bih još jedan tip oglavlja, za koje mi se čini da najbliže stoji današnjoj ličkoj kapi: to je oglavlje od bronzanih karičica sa dugim resama (tab. IX, sl. 68, 69). Danas se ovakve kape izrađuju od tekstila, ali oblik i naročito jako dugačke rese neobično podsećaju na svoje praistorijske uzore. Ovakve kape inače nose sada isključivo muškarci, dok su sve ovde pobrojane kape i oglavlja u praistorijskim grobovima isključivo sastavni deo ženske nošnje.

POPIS GROBOVA

U opisu navodim sve raspoložive podatke o ovde publikovanim grobovima, isto kao i one o nepublikovanim grobnim celinama iz Kompolja i drugih nalazišta. Svi ovi podaci uzeti su iz dnevnika J. Brunšmida. Takođe dajem kratak opis pojedinih nalaza sa raznih lokaliteta nađenih van grobnih celina.

Kompolje

Grob 51 (Tab. I, sl. 1—4)

Na dubini 1,20 m ispod hrpe većeg kamenja kosti skeleta i lubanja na kojoj se nalazi veliki tordirani torques i ostaci kožne kape sa mnogo sitnih, kalotastih dugmeta. Na vratu ogrlica od 24 zrna jantara i 4 od belog stakla. Na prsima bronzana lučna jednopetljasta fibula.

Grob 57 (Tab. I, sl. 5—9)

Na dubini 1,70 m pod kamenom pločom skeletni grob. Na lubanji veliki tordirani torques i kapa sa mnogo sitnih kalotastih dugmeta. Ostali nalazi: ostaci kape sa bronzanim dugmetima (sl. 5), bronzani torques (sl. 7), idealna rekonstrukcija kape (sl. 6), ogrlica od sitnih bronzanih karičica (sl. 8) i spiralna naočarasta fibula (sl. 9).

Grob 59

Na dubini 1,90 m pod hrpom većeg kamenja skeletni grob. Na lubanji kalotasta kapa sa dugmetima i nizom karičica (kao na Tab. II, sl. 10). Ostali nalazi: mala spiralna naočarasta fibula, lučna fibula sa zrnom jantara na luku, jedno malo zrno jantara i jedno tamnoplavo, stakleno.

⁶⁹ Ibid., str. 106—108.

⁷⁰ Usmeno saopštenje prof. M. Gavazzija.

⁷¹ K. Vinski, Peristil I, 1954, str. 122—123.

⁷² R. Drechsler, Vjesnik AMZ III/II, 1961, str. 86 i Materijali VI kongresa ADJ, Ljubljana, 1963, str. 69—71.